

PAPER

TARIXIY ARXITEKTURA YODGORLIKLARI TUSHUNCHASI VA ULARNING MADANIY MEROSDAGI O‘RNI

Mahmatqulov Ilhom Turdimurodovich ^{1,*} and Abdusaidova Dilnoza
Abduxafizovna ²

¹ Samarqand davlat arxitektura–qurilish universiteti, arxitektura fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

² Samarqand davlat arxitektura–qurilish universiteti, Muzeyshunoslik, tarixiy–madaniy ob‘yektlarni konservatsiya qilish, ta‘mirlash va saqlash mutaxassisligi 1–bosqich magistranti

* maxmatqulov1@mail.ru

Abstract

Ushbu maqolada tarixiy arxitektura yodgorliklari tushunchasi, ularning shakllanishi, turlari va madaniy merosdagi o‘rni ilmiy nuqtai nazardan yoritilgan. Muallif O‘zbekiston hududida mavjud bo‘lgan tarixiy me‘moriy obidalar misolida ularning ijtimoiy, estetik va ma‘naviy ahamiyatini tahlil qiladi. Shuningdek, maqolada yodgorliklarning xalqning tarixiy xotirasi, milliy o‘zlikni anglash va zamonaviy arxitekturaga ta‘siri masalalari ko‘rib chiqiladi. Xalqaro miqyosda tan olingan arxitektura yodgorliklarining UNESCO ro‘yxatiga kiritilishi hamda ularni muhofaza qilish muammolari ham alohida o‘rganilgan. Maqola tarixiy merosni asrab-avaylashning ilmiy, amaliy va ma‘naviy asoslarini ochib beradi.

Key words: Tarixiy arxitektura, madaniy meros, me‘moriy yodgorliklar, O‘zbekiston tarixi, milliy o‘zlik, UNESCO, muhofaza, estetik qiymat, me‘morchilik san‘ati, tarixiy obidalar.

Kirish

Tarixiy arxitektura yodgorliklari – bu xalqning o‘tmishdagi ijtimoiy–siyosiy, madaniy va dini hayotini o‘zida aks ettirgan moddiy madaniyat namunalari. Bunday yodgorliklar nafaqat tarixiy ahamiyatga, balki estetik va ma‘naviy qiymatga ham egadir. Ular madaniy merosning ajralmas

bo‘lagi sifatida har bir millatning tarixiy taraqqiyoti, dunyoqarashi va ma‘naviy qadriyatlarini ifoda etadi. Bugungi global madaniy aloqalar va integratsiya sharoitida bu kabi yodgorliklar xalqaro hamjamiyat tomonidan ham e‘tirof etilmoqda.

Tarixiy arxitektura yodgorliklari insoniyat tomonidan o‘tgan davrlarda barpo etilgan, tarixiy, madaniy, diniy yoki me‘moriy ahamiyatga ega

Compiled on: November 3, 2025.

Copyright: ©2025 by the authors. Submitted to International Journal of Science and Technology for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\) 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

bo'lgan binolar va inshootlardir. Bu yodgorliklar o'zida xalqning tarixiy xotirasi, madaniyati, san'ati va qadriyatlarini mujassam etadi.

Bunday obidalar asosan qadimiy masjidlar, madrasalar, minoralar, saroylar, karvonsaroylar, qal'alar, maqbaralar, hammomlar va boshqa turdagi inshootlardan iborat bo'ladi. Ular o'z davrining me'moriy uslublarini, qurilish texnologiyalarini va estetik qarashlarini aks ettiradi.

Masalan, Samarqanddagi Registon majmuasi, Buxorodagi Po'i Kalon ansambli, Xivadagi Ichan qal'a, Shahrisabzdagi Ak-Saroy saroyi nafaqat O'zbekiston balki butun dunyo me'morchiligi tarixida alohida o'rin egallagan yodgorliklardandir. Ushbu obidalar bugungi kunda UNESCOning Jahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan.

Tarixiy arxitektura yodgorliklari nafaqat go'zalligi bilan, balki o'zida tarixiy voqealarni aks ettirganligi bilan ham muhimdir. Ular avlodlar o'rtasidagi madaniy bog'liqlikni ta'minlaydi, xalqning o'z o'tmishini unutmashligiga xizmat qiladi.

Bugungi kunda bu yodgorliklarni saqlash, restavratsiya qilish va ulardan to'g'ri foydalanish muhim masalalardan biridir. Bu borada davlat, jamiyat va xalqaro tashkilotlar hamkorlikda ish olib bormoqda.

Asosiy qism. Tarixiy arxitektura yodgorliklarining shakllanishi va rivojlanishi.

O'zbekiston hududidagi tarixiy arxitektura yodgorliklari qadimiy davrlardan boshlab shakllangan. Miloddan avvalgi zamonlardan to hozirgi kungacha bo'lgan me'morchilik taraqqiyoti bu hududda yashagan sivilizatsiyalarning boy madaniy hayotidan dalolat beradi. Tarixiy arxitektura yodgorliklari insoniyatning madaniy va ijtimoiy taraqqiyotining ko'zgusi hisoblanadi. Ular har bir davrda jamiyatning diniy e'tiqodi, siyosiy tuzumi, iqtisodiy imkoniyatlari va san'atga bo'lgan munosabatiga qarab shakllanib borgan.

Dastlabki bosqichlar. Qadimgi davrlarda odamlar turar joy, himoya vositasi va ibodat uchun inshootlar qurishga ehtiyoj sezganlar. Dastlabki yodgorliklar oddiy qurilmalar bo'lgan: loydan, toshdan yoki xom g'ishtdan qurilgan qo'rg'onlar, ibodatxonalar va makonlar. Masalan, O'zbekiston hududidagi Qoratepa va To'proqqal'a qadimiy shahar qoldiqlari ilk me'moriy tajribalarning guvohidir(1-rasm).

Figure 1. Tuproqqal'a xarobalari (saroy va do'konlar maydoni)

Antik davr va qadimgi shaharlar. Miloddan avvalgi davrlarda, ayniqsa Kushonlar, So'g'dlar, Baqtriyaliklar davrida yirik shaharlar va saroylar qurila boshladi. Ushbu inshootlarda gumbaz, ustun, ravoq kabi me'moriy elementlar paydo bo'ldi. Afrosiyob (Samarqand) va Erqo'rg'on (Qashqadaryo) qadimgi shahar qoldiqlari bu davr me'morchiligidan dalolat beradi(2-rasm).

Figure 2. Yerqo'rg'on (shahar xarobalari).

Islom sivilizatsiyasi ta'siri. VIII asrdan boshlab Markaziy Osiyoda islom dini tarqalishi bilan arxitekturada katta o'zgarishlar yuz berdi. Masjidlar, madrasalar, maqbaralar, minora va hammomlar qurilishi avj oldi. Me'morchilikda arab, fors va mahalliy uslublar uyg'unlashdi. Ismoil Somoniy maqbarasi (IX asr) – musulmon arxitekturasi taraqqiyotining ilk namunasi (3-rasm).

Temuriylar davri (XIV–XV asr). Bu davr tarixiy

Figure 3. Buxorodagi Ismoil Somoniy maqbarasi (IX asr).

arxitektura taraqqiyotining eng yuksak cho‘qqisidir. Amir Temur va uning avlodlari Samarqand, Shahrisabz va boshqa shaharlarni yirik me‘moriy markazlarga aylantirdi.

Registon majmuasi, Gur Amir maqbarasi, Bibi Xonim masjidi – bu inshootlar nafis naqshlari, monumental tuzilishi va mukammal loyihalangan ansambllari bilan ajralib turadi(4-rasm).

Figure 4. Bibi Xonim masjidi.

Me‘moriy bezaklar: koshin, ganch o‘ymakorligi, muqarnas, arabesk naqshlar keng qo‘llanilgan. Keyingi bosqichlar (XVI–XIX asrlar). Shayboniylar, Ashtarxoniylar, Mang‘itlar davrida ham arxitektura rivojlanishda davom etdi. Ayniqsa, Buxoro va Xiva shaharlarida diniy va fuqarolik binolari qurilishi davom etdi.

Zamonaviy davr va tarixiy me‘morchilik. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tarixiy yodgorliklarni restavratsiya qilish va saqlab qolish

ishlari kuchaydi. Mustaqillikdan so‘ng O‘zbekiston hukumati tomonidan tarixiy obidalarni asrash, ularni madaniy meros sifatida xalq va turizm foydasiga ishlatish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda(5-rasm).

Figure 5. Samarqanddagi Xazrati Xizr masjidi.

Bugungi kunda yangi qurilayotgan binolarda ham tarixiy me‘moriy unsurlar– ravoq, gumbaz, milliy naqshlar–zamonaviy uslub bilan uyg‘unlashtirilmoqda. Bu esa tarixiy meros va hozirgi arxitektura o‘rtasida uzviylikni ta‘minlamoqda.

Xulosa

Tarixiy arxitektura yodgorliklari – bu xalq ruhining, tarixining, tafakkurining timsolidir. Ular har qanday jamiyatning rivojlanishida, milliy g‘urur va madaniy merosni shakllantirishda beqiyos rol o‘ynaydi. Bugungi kunda ushbu yodgorliklarni asrab–avaylash, ularni ilmiy asosda o‘rganish va keng ommaga yetkazish muhim ijtimoiy va madaniy vazifadir. Tarixiy yodgorliklarni saqlash – bu kelajak avlodga boy va ma‘rifatli meros qoldirish demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirov, A. "O‘zbekiston me‘moriy yodgorliklari." – Toshkent: Fan, 2018.
2. UNESCO World Heritage Centre. <https://whc.unesco.org>
3. Rashidov, R. "Sharq me‘morchiligi va madaniyati." – Samarqand, 2015.

4. O'zbekiston Respublikasi "Madaniy merosni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni. – 2001-y.
5. Maxmatqulov, I. T., & Sherqulova, D. G. (2022). SYMBOLIC MEANINGS AND CHARACTERISTICS OF PATTERNS AND DECORATIONS IN CENTRAL ASIAN ARCHITECTURAL MONUMENTS IN THE XIV-XV CENTURIES. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(2), 744-749.
6. Turdimurodovich, M. I. (2018). The analysis of town-planning conditions of placement of hanakah buildings in the structure of central Asian cities. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 7(4), 238-240.